

Najpozoruhodnejší spevavec – vodnár potočný

Je jediným zástupcom z čeľade vodnárovitých (*Cinclidae*) u nás. Vodnár potočný (*Cinclus cinclus*) je zavalitý vták, tvarom pripomínajúci orieška hnedého (*Troglodytes troglodytes*), ale oveľa väčší. Vzhľadom a veľkosťou tela 17 – 18 cm pripomína skôr drozda čierneho (*Turdus merula*), ale má krátky chvost, biely očnévový pásik a samček a samička nie sú farebne dimorfné. Dospelé jedince majú smerom od sánky žiarivo biele hrdlo a hrud' v kontraste s tmavohnedým základným sfarbením tela. Sfarbením sa na orieška podobajú mladé jedince, ale tiež sú väčšie, na vrchnej časti tmavšie, na spodnej svetlejšie a sivo jarabé. Stavbou tela a špecifickým správaním je najpozoruhodnejším spevavcom, a preto vám ho chceme bližšie predstaviť.

(Svet živočíšnej ríše, 1978)

V zime neodlieta

Žije len pozdĺž plytkých kamenitých riečok a potokov s bystrou prúdiacou vodou. U nás sa zdržuje skôr vo vyšších polohách so studenou vodou, najmä blízko vodopádov a prameňov. V Tatrách vystupuje až do nadmorskej výšky 1 600 m a po vyhniezení aj vyššie. Pokiaľ sú potoky a riečky aspoň s jedným strmým brehom v blízkosti lesa, stromov alebo krovín, aj v nižších polohách sa stáva stálym druhom (Salaj, 1979 in Vtáctvo Lučenskej kotliny, pp. 40 – 41). Pri vhodných podmienkach (hlavne ak je dodržaná čistota vody, pôvodnosť brehov a dna) pripadá priemerne jeden hniezdiaci pár na každé štyri kilometre úseku toku. Tieto úseky môžu byť kratšie najmä v krásnych územiach, kde je úživnosť toku najvyššia, keďže vody sú bohaté na obsah vápnika. V Zádielskom kaňone v roku 1959 v jednom 5 km úseku hniezdilo súčasne 8 párov (Ferianc, 1979 in Vtáky Slovenska 2: 194). Keďže potravu na týchto miestach väčšinou nachádza aj v zime, neodlieta, patrí medzi stále vtáky. Len v mimoriadne silných zimách, keď vodná hladina zamrzne aj na kaskádach či vodopádoch, sfahuje sa po toku nižšie a vyhľadáva miesta, ktoré zostali nezamrznuté. Údajne dokáže zniesť teplotu vzduchu až do 40 °C pod nulou.

Indikátor čistoty vody

Vodnár je indikátorom čistoty vody, pretože je náročný nielen na koncentráciu rozpustného vápnika, ale aj na jej ďalšie vlastnosti, predovšetkým pH, alkalinitu, konduktivitu a v určitej miere aj na farbu vody. Keď sa napr. znížila kvalita vody v rieke Vesleflisa (Hedmark, Nórsko) na pH 5,17 – 5,39 pri koncentrácii hliníka 166 – 203 mg/l, neboli pozorované žiadne pokusy o hniezdenie, zaznamenané boli len zvyšky starých hniezd (Øigarden and Linløkken, 2010 in Ornis Norvegica 33: 118 – 129). V týchto vodách, veľmi bohatých na kyslík, nachádza veľké množstvo lariev vodného hmyzu, červcov, kôrovcov a výnimočne uloví aj malé rybky či larvy salamandry škvrnitéj (*Salamandra salamandra*), ktoré medzi kamením nachádzajú veľa vhodných úkrytov. Z rybiek len výnimočne dokáže uloviť juvenilného jedinca pstruha potočného (*Salmo*

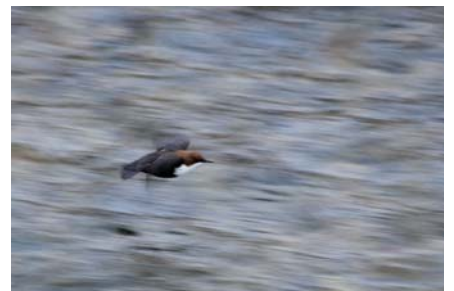
trutta v. *fario*) alebo lipňa tymianového (*Tymallus thymallus*) (Ferianc, 1979: 195). Skôr uloví mladú hlaváča (*Cottus* sp.), a tak rybárom robí službu, keďže decimuje požierača ikier pstruha. To, že v potrave vodnára dominujú larvy potočníkov sa podľa viacerých odborníkov nepotvrdilo. V našich podmienkach loví kriváky z rodu *Gammarus* (*Rivulogammarus*), hlavne krivák obyčajný (*Gammarus pulex*) a krivák potočný (*G. flossarum*), ktoré sú mimoriadne náročné na kyslík a vápnik vo vode. Krivák obyčajný osídľuje len vody, ktoré obsahujú viac ako 13 mg CaCO₃ na liter. Optimálne pH sa pohybuje v rozpätí 7,2 – 7,8, hodnoty pH 5,6 – 6,5 pôsobia toxicky. O niečo menšie nároky na vápnik má krivák potočný (Schellenberg, 1942, Die Tierwelt Deutschlands 40). Larvy potočníkov, hlavne z rodov *Hydropsyche*, *Brachycentrus* a *Micrasema* ako zložka potravy tvoria výrazne nižší podiel. Nasledujú larvy pošvatiek z rodov *Nemura* a *Perla*, z vodných chrobákov *Parnus* a *Riolus* a z vážok sú to hlavne larvy ligotavky *Epitheca bimaculata* a hadoviek z rodu *Calopteryx*. Z drobných ulitníkov do veľkosti 3 x 2 mm sa živí predovšetkým čiapočkami potočnými (*Ancylus fluviatilis*), bytinelami z rodu *Bythinella* a jantárovkami z rodu *Succinea* (Balát, 1983 in Fauna ČSSR 23 (3/1): 394). Aj na základe rozboru vývrzkov a trusu v Národnom parku Aggtelek (Horváth, 2002 in Tiscia 33: 59 – 66) bol v obidvoch prípadoch potvrdený najvyšší podiel krivákov potočných (*Gammarus flossarum*), pričom v zimnom období je to najdôležitejší podiel potravy (do 89 %). Jedálny lístok si na tejto lokalite spestruje drobnými ulitníkmi sadlerianky panónskej (*Sadleriana pannonica*) a larvami vodných chrobákov. Prekvapivo pomerne nízky podiel tvoria potočníky (Trichoptera). Z potočníkov najvyšší podiel pripadá na rody bez schránky, na tomto území sú to rody *Hydropsyche* a *Rhyacophila*, ktoré sú zastúpené aj na Slovensku. Z ostatných bezstavovcov sú napr. z juhozápadného Írska vo vyššom podiele ako 10 % uvádzané larvy mušiek z čeľade *Simuliidae* (Taylor and Halloran, 1997 in Bird Study 44: 338 – 347). Podľa Baláta (1983: 394)

S obľubou využíva skaly vyčnievajúce z vody ako observatóriá pred lovom, miesta spevu a púzovania, oddychu a hygieny

Pri zamrznutom potoku s dostatkom otvorov alebo pri poklese vodnej hladiny bežne loví aj pod ľadom

Vodnára pozorujú aj žiaci ZŠ na Studenom potoku pri Kežmarku a na rieke Poprad vo Svite (pozri aj videosekvenciu Nelky Gloríkovej, žiačky ZŠ Mierová, Svit; <http://snaturou2000.sk/galeria-druhov/2673>)

vodnár výnimočne loví aj väčší a pomaly letiaci hmyz vo vzduchu, ale častejšie ho zbiera unášaný vodou, napr. v čase liahnutia a rojenia pudeniek. Po daždi, pri mútnej a zvýšenej hladine vody, zbiera aj suchozemské bezstavovce. Ferianc (1979: 195) na Prosieckom potoku pozoroval, že do takejto vody vodnár nevsťupovali, a kým dva jedince vyčkávali na brehu, tretí zobákom prehadzoval lístie podobne ako vyhľadávajú potravu drozdy.

Loví aj pod ľadom

Pozdĺž toku na každom kilometri sídli väčšinou jeden pár vodnárov, ale hustota osídlenia závisí hlavne od počtu vhodných plytkých miest, kde sa môžu dobre potápať. Vodnár lieta prudko nízko nad vodou, pričom sa ozýva ostrým kovovým *srit-srit* alebo *zit-zit*. Pri love často posedáva na balvanoch v strede bystriny, odkiaľ má dobrý výhľad, a potom sa náhle prudko spúšťa pod hladinu. Hoci nemá na nohách plávacie blany, vynikajúco pláva pod vodou, pričom sa poháňa krídlami ako veslami. Pod hladinu vpláva, a potom chodí po dne. Vodnár je totiž jediným zástupcom radu spevavcov, ktorý si dokáže potravu hľadať aj pod vodnou hladinou. Väčšinou sa potápa v miestach, kde voda nie je hlbšia ako jeden meter. Ak to musí byť, potápa sa aj viackrát za sebou, v plytšej vode častejšie na 2 až 3 sekundy,

Zvyčajne krčkovito podrepuje telom a kmitá chvostom

Podmienkou výskytu je aj štrkavité dno, v ktorom dokáže preklápať kamienky

v hlbšej vydrží aj dlhšie, no maximálne 15 až 30 sekúnd. Často do vody jednoducho vchádza a v prúde sa pridŕža pevnými nohami. Nosové i ušné otvory si môže zavrieť. Husté perie sa mu vďaka mazovej (urogygiálnej) žľaze nezmačá a na rozdiel od väčšiny vtákov v kostiach nemá vzduch. Prešmykne sa dokonca dierami v ľade, keď padajúca voda pod ním vytvorila vzdušné bubliny, a loví v týchto akoby skleníkoch (Sauer, 1982, in Wasservögel). Z vody zvyčajne vychádza, ale dokáže z nej aj priamo vyletieť. Aj do vody zvyčajne vchádza, ale pri vodopádoch a kaskádach sa do vody z vrchu vrhá.

Trilkovaním si ohraničuje hniezdny revír

Od jesene do zimy vedie samotársky život. Avšak za slnečných dní, niekedy už uprostred zimy, sa vodnárom začína tok sprevádzaný vízgavým až švitorivým *zi zi kep kep kop cja cja cerb srit srit tsarrrrr tsurrr ziiii cicja* (Creutz, 1956, Vögel am Gebirgsbach). Týmto veľmi príjemným trilkovaním samčiek ohraničujú svoj hniezdny revír a súčasne lákajú samičky. Týmto spevom a načasovaním najviac pripomína príbuzného orieška, ktorý môže hniezdiť na rovnakých miestach v brehu ako on (má však inú potravinovú nikú). Spievajú aj samičky, ale menej výrazne a len sporadicky. Samček začne hniezdo stavať už vo februári a súčasne agresívne odháňať rivalov či iných vtrielcov. Pri dvorení vodnár neustále predváždajú biele podbradníky, partneri sa ukláňajú a nepretržite otáčajú sem a tam. Po nápadných a úspešných pytačkách hniezdo dokončujú spolu.

Hniezdo býva umiestnené v blízkosti vody pod koreňmi stromov, v zemnej alebo skalnej diere, niekedy i pod vodopádom alebo pod mostom. Osídliť aj špeciálne upravené podložky a polobúdky, ak sú umiestnené na najtmavšom zatienenom, krytom a ťažšie prístupnom mieste (pozri napr. projekt uskutočnený v rokoch 2008 – 2010 v kraji Vysočina v ČR: <http://webhouse.cz/html/cso/vysocina/PCSOV-Cinclus2010.pdf>). Ako najvhodnejšie miesto sa osvedčili spodky mostíkov, pričom polobúdka je upevnená v strede nad tokom. Takto boli inštalované

Biotopom sú čisté potoky, kde nachádza dostatok potravy počas celého roka

polobúdky (74 ks) napríklad na Varinke, na Liptove a Orave (informácie na: bahniaky@gmail.com). Niekedy tieto polobúdky obsadzujú aj trasochovost horský (*Motacilla cinerea*) a zriedkavejšie oriešok hnedý (*Troglodytes troglodytes*). Spravidla nebyva umiestnené vyššie ako dva metre nad hladinou. Vtáky potom používajú vybrané hniezdiská väčšinou aj niekoľko rokov po sebe. Aj v prirodzene umiestnených hniezdach býva vletový otvor nasmerovaný k vode, pretože to sťažuje prístup lúpežníkom. Napriek tomu však veľa znášok zničia buď záplavy alebo nejaká lasicovitá šelma.

Zaujímavosťou je, že mladé vodnára sa vedieť potápať skôr, ako dokážu lietať. Keď vyskočia z hniezda priamo do vody, ihneď sa vedieť potápať. Aj keď sú sotva operené, hniezdo opustia pri vyrušení aj o 10 dní skôr (Ferianc, 1979: 195), resp. už vo veku 14 dní. Ako 42-dňové sú úplne samostatné a vzdávajú sa dosť ďaleko od hniezda. Pohlavnú dospelosť nadobúdajú už v nasledujúcom roku (Balát, 1983: 393). Pri vhodných podmienkach vodnár zahniezdia dva razy do roka, druhé hniezdenie pripadá na koniec mája a jún. Pri dvoch hniezdeniach samček ešte prikrmuje, často už vyletené mladé a samička zahrieva ďalšiu znášku. V južnej Európe má dve generácie pravidelne. Najvyšší zistený vek (podľa okružkovaných jedincov) je 11 rokov. Ak chcete vodnára vidieť, musíme prepátrať všetky horské riečky s prúdiacou krištáľovou vodou. Miesta, ktoré používa ako observatória, sú postriekané jeho bielym trusom. Niekedy vyzerá ako striebrolesklá sklenená guľa, pretože vzduch medzi jemným perím odráža svetelné lúče, čo spôsobuje sklovitý výzor celého operenca. Mapovať výskyt vo svojom okolí a spoznávať správanie tohto zaujímavého vtáčika môžete aj cez projekt Na túru s naturou (<http://snaturou2000.sk/>).

Je chránený

V dnešnej dobe, žiaľ, mnohé horské potoky alebo divoké riečky sú vplyvom silného znečistenia životného prostredia, kyslých dažďov, zásahmi do brehov a dna nevhodné aj pre život ďalších živočíchov. Na čistých úsekoch potokov a riek možno vodnára pozorovať aj v ľudských sídlach. Napriek tomu, na množstve lokalít, kde sa v minulosti vyskytoval, vodnár vymizol úplne. Jeho ochrana je viazaná Dohovorom o ochrane európskych voľne žijúcich organizmov a prírodných stanovišť. Podľa vyhlášky číslo 24/2006 je zákonom chránený a ohodnotený na 332 €

Ing. Tomáš Kizek

Mladý jedinec vyčkáva na jedného z rodičov a občas na nich zavolá vysokým zih-zih. Po prilete niektorého z nich sa o potravu dožaduje tit-tit-tit